

УДК 821.161.2–311.6.09Куліш

І. О. Терехова

ORCID: 0000-0002-5630-5175

ЛЕГЕНДИ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ЧЕРНАЯ РАДА. ХРОНИКА 1663 ГОДА»

У статті розглянуто особливості функціонування легенд у маловідомому російськомовному романі П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года». Доведено, що народні легенди увиразнюють художню дію твору, надають йому відтінку міфологічності. З'ясовано, що легенди в російськомовному романі П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» постають у вигляді художніх вкраплень, які своєю чергою доповнюють історичний зміст. У запропонованому дослідженні розглянуто міфологічні, апокрифічні та історико-героїчні легенди, вплетені в текст російськомовного історичного роману П. Куліша. Наголошено, що народні легенди є не лише пізнавальним матеріалом для вивчення минувшини, а й світоглядних переконань автора, сприяють більш колоритному відтворенню особливостей життя українців другої половини XVII століття.

Ключові слова: легенда, історичний роман, романтизм, Куліш, фольклоризм.

DOI 10.34079/2226-3055-2021-14-25-101-110

Постановка проблеми. Функціонування легенд в історичному творі зумовлено передусім літературно-естетичною доктриною романтизму. За слушним зауваженням Є. Нахліка, «використання казково-фантастичної умовності давало змогу відкрити й виразити незнані досі красному письменству сфер історичного минулого та сучасності, внутрішнього світу людини», а «опрацювання казково-фольклорних сюжетів, мотивів та образів <...> сприяло вираженню в романтичному мистецтві поетичного “духу народу”, формуванню самобутніх національних літератур» (Нахлік, 1988, с. 154). Закономірно, що задля відтворення історичного процесу романтики використовували народні казки, легенди, перекази – у цьому можна переконатися на матеріалі творчої спадщини В. Ірвінга, А. Міцкевича, Ф. Новаліса, В. Скотта, Л. Тіка та інших митців.

Народними легендами щедро інкрустував свою романтичну прозу Пантелеймон Куліш – це передусім твори «воронізького циклу», ідилія «Орися», історичні романи «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад», «Алексей Однорог». Чимало легенд чи їх слідів знаходимо і в його російськомовному романі «Черная рада. Хроника 1663 года». Досі ця версія головного твору Куліша залишалася практично не дослідженою, хоча україномовна «Чорна рада» мала загальне визнання. У той же час попри сюжетно-композиційну подібність, україномовний та російськомовний тексти суттєво різняться між собою, що значною мірою показав сучасний кулішезнавець О. Федорук.

Синтетична єдність легенди та історичної оповіді увиразнює зміст роману, надає йому ознак метатекстуальності. Легенди у вигляді художніх вкраплень у романі репрезентують авторське бачення історії.

Мета дослідження – вивчення особливостей функціонування народних легенд в історичному романі П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года».

Завдання дослідження:

- визначити жанрову специфіку народної легенди;
- з'ясувати художню функцію легенди в історичному творі;
- здійснити тематичний розподіл легенд, відтворених в російськомовному романі П. Куліша;
- дослідити причини використання міфологічних легенд у творі українського романтика;
- простежити художню доцільність використання апокрифічних та історико-героїчних легенд в романі «Черная рада. Хроника 1663 года».

Актуальність дослідження. В останній час творчість П. Куліша стає об'єктом зацікавлення не тільки літературознавців, а й фольклористів, що значною мірою зумовлено великою увагою самого письменника до збору, систематизації та оцінки народної словесності. Важливе місце у цьому процесі Куліш надавав фольклорній прозі, зокрема легендам і переказам – результатом цієї зацікавленості стали його відомі видання «Украинские народные предания» (1847; збірка, однак, тривалий час була заборонена) та «Записки о Южной Руси» (1856–1857; т. 1–2). Закономірно, що такий інтерес до фольклору позначився і на художній творчості романтика.

Історичний роман П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» відзначається передусім поліжанровістю та полістилістикою, а текст органічно поєднує в собі історичну оповідь та доречні вкраплення з народних дум, пісень, легенд, що становить значний дослідницький інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві вже порушувалося питання функціонування народних легенд у романі П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года». Однак предмет вивчення переважно становила рання редакція твору, розділи якої опубліковано в журналах «Современник» та «Москвитянин» у 1845 році. Особливості використання матеріалу народних легенд в історичному романі Куліша у своїй монографії «Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша» (2009) розглянув В. Івашків. Дослідник слушно відзначив, що письменник у «Чорній раді» «спершу планував досить щедро використовувати народні легенди, причому не лише про них просто згадуючи, а й інколи наводячи їх тексти цілком, пояснюючи через певні реалії народного життя» (Івашків, 2009, с. 169). Літературознавець звернув увагу на те, що в романі переважно використано ті легенди, які П. Куліш записав під час своїх фольклористичних мандрів Київщиною 1843–1844 роками (Івашків, 2009, с. 169). В. Івашків зокрема виокремив легенди про могили, народ «плясовиці», людодів, вогонь, зміїв вал, змія, якого перемогли Борис і Гліб, Кожум'яку, окремі з яких досі маловідомі сучасному читачеві (Івашків, 2009, с. 169). Зазначимо, що з перерахованих вище легенд в остаточній версії російськомовного тексту «Черной рады. Хроники 1663 года» збереглося відомості лише про одну з них, проте в україномовній версії вони відсутні.

Сучасний літературознавець О. Федорук у своїй статті «Полемічна примітка в первісному тексті роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» (Проблема адресата)» з'ясував джерела легенди про розмову двох вогнів, яка була вміщена до ранньої редакції «Черной рады» (Федорук, 2020).

Підсумовуючи, зазначу, що проблема авторської інтерпретації народних легенд у російськомовному варіанті роману «Черная рада», у дослідженнях майже не порушувалася. Отже, запропонована стаття відкриває нові аспекти вивчення обраної теми.

Виклад основного матеріалу. Фольклор і література перебувають у постійній комунікації, яка проявляється в їх обопільній взаємодії, взаємопроникненні

та взаємовпливі. За слушним спостереженням У. Далгат «системне, високохудожнє, функціональне використання фольклорних елементів у літературі не руйнує її канони, а збагачує літературу ідейно-художнім синтезом» (Далгат, 1981, с. 21).

Історичний розвиток літератури зумовлений впливом тієї чи іншої фольклорної складової. Цінним є дослідження Д. Медриша «Література і фольклорна традиція: питання поетики», побудоване на зіставленні двох словесно-художніх систем – фольклору і літератури в межах метасистеми словесного мистецтва. Д. Медриш слушно зазначає, що «фольклорна традиція отримує в усній народній творчості одні імпульси, в літературі – інші» (Медриш, 1980, с. 11). Також дослідник виділяє основні аспекти взаємодії літератури та фольклору: 1) взаємодія на рівні події (взаємодія сюжетів, точніше – фабул); 2) взаємодія на рівні стилю (взаємодія засобів вираження); 3) безпосередні словесні вкраплення (взаємопроникнення текстів) (Медриш, 1980, с. 16).

Спільність жанрово-стильової системи, образність художньо-естетичного відбиття реальності, її метафоричність є складовими синтезу усної та писемної творчості. Зауважимо, що взаємодія фольклору та літератури відбувається двопланово: генетично та типологічно, внаслідок чого відбувається художня трансформація сюжетів, мотивів, образів, жанрово-стилістичних засобів.

На різних етапах становлення літературного процесу фольклор органічно входив у художню тканину твору. Зокрема період давньої літератури характеризується епізодичним використанням фольклорної складової. Натомість у добу романтизму відбувається тісний взаємовплив і взаємозв'язок усної та писемної творчості.

У романтичній літературі провідними стають принципи історизму та національного самоствердження. Відбувається переосмислення фольклору, який своєю чергою стає потужним джерелом письменницької творчості. Р. Марків відзначає, що саме романтики збагнули естетичну та ідейну вартість фольклору, його визначальну роль у становленні національної літератури (Марків, 2008). Також дослідник виділяє найосновніші типи фольклоризму, притаманні першій половині ХІХ ст.: «1) пряма інкрустація фольклорних елементів; 2) часткове переосмислення уснословесної поетики» (Марків, 2008).

У художній структурі романтичних творів здобули функціонування основні фольклорні жанри, взаємодія яких, на думку У. Далгат, «має свою стадіальну специфіку, розвиваючись від простішої (моножанрової) залежності до складнішої (поліжанрового синкретизму)» (Марків, 2008; Далгат, 1981, с. 22). Особливого поширення в таких творах набули жанрові різновиди народних пісень, дум, переказів, легенд та ін. Зазначимо, що роман П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» є яскравим тому прикладом. У своєму змісті цей твір органічно поєднує історично-документальну та художньо-белетристичну складові, причому важливу функцію відіграють інтертекстуальні вкраплення уривків національного фольклору. З цього приводу В. Івашків зазначив: «Аналіз усіх відомих ранніх редакцій «Чорної ради» свідчить, що і в середині 1840-х років Куліш практикував безпосередні запозичення окремих елементів сюжету та навіть цілих уривків з фольклорних джерел, зокрема легенд, переказів, дум та пісень» (Івашків, 2019, с. 11). Слушними є й зауваження Ж. Янковської, яка вела мову про те, що П. Куліш прагнув досягнути категоріальні засади народного світогляду, збагнути його ідейно-естетичний ідеал і наблизитися до нього своєю власною творчістю (Янковська, 1998, с. 12); для того письменник «використовував оригінальні форми трансформації фольклорної свідомості у прозових художніх творах, керуючись особливостями теми, творчого методу і специфікою власного таланту» (Янковська, 1998, с. 13).

На використанні легенд у творі позначилося Кулішеве захоплення фольклором, зразки якого увиразнюють художній дію роману, надають йому відтінку міфологічності. Звісно, роль фольклорних елементів тут не така значна, як у ранній повісті «Огнений змей», у тексті якої молодий письменник вводить не уривки, а цілі тексти, чим зумовлено жанрову специфіку твору – «повість из народных преданий».

У романі Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» наявні міфологічні, апокрифічні та історико-героїчні легенди, що, як художні вкраплення у текст, увиразнюють історичний зміст твору. Міфологічні легенди репрезентовані оповіддю Василя Невольника про таємничий народ «плясовиць». Йдеться про те, що незанимає нікому Плясовицям були відомі бджоли, а при сході сонця, місяця та зірок вони танцювали на степових могилах. Пасічником у плясовиць був святий Зосима, який згодом навчив людство розведенню бджіл. Зазначена легенда введена Кулішем до експозиції роману, коли Шрам, приїхавши до садиби Череваня, розпочав свій молитовний ритуал перед іконою святого Зосими. Василь Невольник переповів йому давню легенду про святого, в якого сам щиро вірував. Художнє вкраплення про давній народ «плясовиць» надає авторській оповіді певної ліричності, створює ефект загадковості. Ця легенда вплетена в структуру роману не випадково, оскільки розкриває тогочасні народні вірування, про що йдеться в авторському посиланні до тексту: *«Старосветские Малороссияне под конец жизни большею частью пристращались к пасеке. Так славный кошевой отаман Сирко окончил дни свои в уединенном зимовнике среди степей запорожских, занимаясь пчеловодством»* (Кулиш, 1857).

Ознаки міфологічної легенди містить сон Череванихи, який розкриває казково-фантастичний образ судженого Лесі. Наречений наділений рисами, притаманними суто міфологічному герою: *«Суженый будет ясен красою между всем панами и гетманами: вместо глаз звезды, на лбу солнце, на затылке месяц»* (Кулиш, 1857). У той час, коли почали до Києва з'їжджатися пани та гетьмани, незнайомець неймовірної вроди подарував Лесі коштовне кам'яне намисто (зауважимо, в україномовному варіанті «Чорної ради» П. Куліша такої згадки про подарунок нема). Його дарунок був дорожчим за усі, а сам гетьман був кращим за всіх претендентів. Міфологічне відтворення уявного образу нареченого увиразнює постать Сомка, підкреслює його вагу і значущість у тогочасному суспільстві. Зазначимо, це поодинокий випадок подібного портретування. У російськомовній «Черной рады. Хроники 1663 года» зовнішність гетьмана Сомка відтворена цілком реалістично. Проте в україномовній версії свого твору Куліш продовжує дотримуватися міфологічних принципів зображення героя, вводячи в текст літописні портретні характеристики.

Зауважимо, що цю сюжетну ситуацію міфологічного уподібнення зовнішності героя варто зіставити з іншим твором доби українського романтизму – оповіданням Є. Гребінки «Месяц и солнце», в якому також подано образ красеня, наділеного неймовірною зовнішністю: *«Статен, красив он; густые каштановые волосы оттеняют лицо его, такое светлое, открытое, что соседи прозвали его: Иван во лбу месяц»* (Гребінка, 1980, с. 245).

У тексті роману П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» варто відзначити восьмий розділ, який ілюструє поєдинок Кирила Тура з Петром Шраменком. У його композиційну будову органічно вплетено значну кількість народних легенд, що постають у вигляді художніх вкраплень. Розпочинається розділ змалюванням типово романтичного нічного пейзажу. У художній тканині твору Куліша це єдиний епізод, коли дія відтворена вночі, на відміну від ранньої редакції роману, де майже всі події відбуваються після заходу сонця. Задля увиразнення романтичного пейзажу Куліш вводить у текст апокрифічну легенду про Каїна та Авеля. Автор відтворює фольклорний

нарратив про походження «козацького сонця». Образ місяця сприймається ним крізь призму відомої легенди про ворожнечу двох братів Каїна та Авеля, яка закінчується смертю другого з них: *«Чтоб предостерегать на веки веков род человеческий от подобного злодеяния, Бог начертал своею рукою на этом светиле небесном образ Каина, несущего на плечах своего брата, в знамение того, что никогда память о содеянном убийстве не оставит совести преступника»* (Кулиш, 1857). Образ місяця у творі, відбиваючи гріх братовбивства, постає передвісником смертоносних подій. Згодом «козацьке сонце» буде єдиним німим свідком поєдинку Кирила Тура та Петра, що має закінчитися смертю одного з них.

Трактування місяця як носія згадки про братовбивство співзвучно із вже згаданим оповіданням Є. Гребінки «Місяць и солнце» (1837). Тут місяць втілений в образі Івана, якого намагалася вбити рідна сестра. Ставши жертвою рідної людини, Місяць-Іван, проливаючи ясне сяйво, постійно із сумом дивиться на землю, пригадуючи своїх батьків і злодіяння сестри.

Художнього увиразнення романтичного нічного пейзажу в історичному романі «Черная рада. Хроника 1663 года» надає міфологізація образу зірок. В авторському трактуванні вони уособлюють людські душі, котрі *«вознеслись к своему Творцу, чистые и блистательные»* (Кулиш, 1857). Також у тексті подано міфологічне трактування таких зірок: якщо ж покотиться по небосхилу якась зірка, це означає, що згасло чиєсь життя; деякі зірки та сузір'я постають священними позначками творчої руки Божої, тому стають благочинними для людей. (Так, сузір'я Велика Ведмедиця (Віз) є зіркою чумаків, інші зірки сприяють скотарству, жнивам та ін.). Отже, міфологізація образів місяця та зірок надає романтичному пейзажу Куліша художньої довершеності, сюжетної таємничості, відтворює тло, на якому буде розгортатися вирішальний двобій.

Значну увагу в цьому розділі роману приділено розповіді про козацьке характерництво. Щодо такого феномену Куліш подає свій коментар-тлумачення у вигляді посилання до тексту: *«Атаманы запорожские почти всегда считались характерниками, т. е. чародеями. Удаливость их не могло быть иначе достигнуто умом людей обыкновенных. Характерника не брала пуля; он умел сделаться невидимым для неприятеля, и т.п.»* (Кулиш, 1857). Зазначимо, що в українському фольклорі існує значна кількість міфологічних легенд на тему козацького характерництва, про що зокрема йдеться в збірнику легенд і переказів «Савур-могила», зібраних Д. Яворницьким, Я. Новицьким, І. Манжурою, І. Срезневським, О. Стороженком та О. Афансьєвим-Чужбинським: *«із води могли сухими виходити. Коли треба, вмiли на людей і сон насилати, і туман напускати, вмiли й у річки переливатися»* (легенда «Богатирі») (Савур-могила, 1980, с. 59) або ж: *«Запорожці були лицарі і великі галдовники. Куля їх не брала. На Дніпрі, було, простелять повсть і йдуть»* (легенда «Куля їх не брала») (Чабаненко, упоряд. 1990, с. 60). Про козацьке характерництво говорить також дослідник і збирач фольклору Д. Яворницький у своїй роботі «Історія запорозьких козаків»: *«Такі «характерники» могли відмикати без ключів замки, плавати на човнах по підлозі, як по морських хвилях..., брати голіруч розпечені ядра..., жити на дні річок, влазити та вилазити з міцно зав'язаних і навіть зашитих мішків, перекидатися»* в котів, перетворювати людей на куці, вершників у птахів...» (Яворницький, 1990, с. 236). Окреслюючи явище козацького характерництва, Д. Яворницький зауважує: *«Для того, щоб налякати або настрашити ворога, запорожці нерідко самі поширювали про свою силу та непереможність неймовірні розповіді та примушували вірити в це інших»* (Яворницький, 1990, с. 236).

У восьмому розділі роману П. Куліша також значна увага приділена роздумам про козацьке характерництво, про що переповідає ціла низка легенд. Розказує їх

переважно Петро, думаючи про свого конкурента Кирила Тура. Шраменко згадує легенди про те, як запорожці, сидячи в комишах, мали таємний зв'язок з нечистим, які з турецьких фортець викрадали не тільки своїх побратимів, а й турчанок. Такий козак-характерник був наділений надзвичайною силою: *«Уходит от татар, раскинет на воде бурку, сядет и плавает, как на плоту, да еще сидя на бурке, и от татар отстреливается.... Но украсть у доброго человека что-нибудь им так же легко как достать тютюну из собственного кармана. Они напускают туман на человека...»* (Кулиш, 1857). Розповідається також, як під вартою у Хмельницького сидів бурлака. Він навів на всіх туман, вийшовши з полону дивним чином. Коли ж його зав'язали в мішок та підвісили до перекладини, бурлака несподівано для всіх опинився на волі (див. Кулиш, 2015, с. 67–68).

Зазначимо, що в козацьке характерництво вірили і їхні вороги – поляки, котрі були глибоко переконані, що в запорожця дев'ять душ у тілі, тому і жив він дев'ятьма життями. Згадується у тексті твору також легенда про запорожця-отамана, який викрав коня на очах у поляків: ті своєю чергою з переляку втекли від козака-характерника (Кулиш, 1857).

Виразними ознаками характерництва в романі Кулиша наділений образ Кирила Тура. Пізніше герой сам про себе скаже: *«Разве ты не слышал о наших характерниках, что намалюет на стене лодку, сядет да и пошел как будто по Днепру? А Кирило Тур неужели глупее всех, чтоб и себе не смастерить чего-нибудь подобного?»* (Кулиш, 1857). Образ Кирила Тура досить багатогранний. Його не варто тлумачити однозначно. Ознаки характерництва надають йому певної типізації в зображенні національного героя – запорізького козака. З цього приводу слушною є думка Є. Нахліка: *«Письменник подав курінного отамана як символічне втілення українського національного характеру. Справді, образ Кирила Тура виріс із народних образів козаків-характерників, зокрема його яскравим фольклорним прототипом є козак Мамай... Водночас образ отамана Тура, виростаючи з барокового світу, в якому химерно й вигадливо переплітаються суперечності, змінюють одна одну протилежності, виражає насамперед романтичне світовідчуження першої половини XIX ст.: прагнення до ідеалу – добра й правди – усвідомлення неможливості осягти його»* (Нахлік, 2007, с. 114). Застосування легенд на означення характерництва Кирила Тура надають зображеним подіям таємниче забарвлення, що відповідає ознакам суто романтичного твору.

Варто зауважити, що в іншому романтичному творі так само є згадка про козака-характерника. Ним постає запорізький козак Пацюк з повісті «Ніч перед Різдом» М. Гоголя. За народними чутками, він знався з нечистою силою, тому володів даром цілительства. Цей образ зображено досить колоритно, прикладом тому є сцена поїдання козаком-характерником галушок.

З постаттю Кирила Тура пов'язана й апокрифічна легенда про архієпископа Іоанна та чорта. У тексті роману про неї говорить батько Пугач після сцени покарання винуватця-викрадача: *«Я думаю, плечи теперь болят, как у того черта, что возил монаха в Иерусалим»* (Кулиш, 1857). Відзначимо, що тут згадано легенду «Поїздка до Єрусалима», записану в Пермській губернії Шадринського округу, в заштатному місті Долматові державним селянином Олександром Зирянним, вміщену до збірника «Народныя русскія легенды, собранныя Афанасьевим» (Афанасьев, 1859, с. 75). У тексті відтвореної легенди говориться, як одного разу до архімандрита з'явився чорт. Священнослужитель почув плескіт води та одразу здогадався, що нечистий хоче його налякати та огородився хрестом. Чорт злякався та захотів вийти на волю. Архімандрит погодився, однак попросив довести його до Єрусалиму. Нечистий дав згоду та виконав обіцянку. Згодом священнослужитель розказав про своє мандрівку іншим (Афанасьев,

1859, с. 75–76). О. Афанасьєв у своєму збірнику дає авторський коментар до записаної легенди про те, що її джерелом стало відоме сказання «О великом святителі, о Иванне, архиепископе Великаго Новограда, како был единой ноци из Новограда в Иерусалиме-граде и паки възвратися», занесене в Четві – Мінеї та в більшості збірників житій (Афанасьєв, 1859, с. 75–76). Щоправда, фабула сказання дещо відрізняється від записаної легенди. Відмінність полягає в тому, чорт дав згоду Іоаннові щодо поїздки, однак за умови: нікому не розповідати про побачене. Нечистий відвіз на своїх плечах священнослужителя до Храму Гроба Господнього. Іоанн не стримався та розказав друзям про витівку з чортом. Той розсердився та жорстоко помстився. Проте Бог вберіг його від витівок Диявола.

Отже, очевидно тут можна провести паралель із фабулою «Ночі перед Різдом» М. Гоголя про те, як коваль Вакула вирушає до Петербурга, аби дістати царські черевички для коханої. Задля здійснення свого задуму коваль наказує чортові везти його на собі. Бачимо, що художня основа твору Гоголя та алюзія з історії про монаха й чорта в «Черной раде. Хронике 1663 года» співзвучна з легендою про архієпископа Іоанна та чорта. Перегук з цією народною оповіддю в романі Куліша є не випадковою. Передусім вона стосується Кирила Тура, який здійснив тяжкий гріх – переступив через давні усталені козацтвом традиції. Провина його була настільки глибокою та образливою для козацьких старійшин, що батько Пугач прирівняв Кирила Тура з образом бісівської сили.

У тексті «Черной рады. Хроники 1663 года» П. Куліша наявне також використання народної історико-героїчної легенди «Хмельницький і Барабаш». Зазначимо, що в українському фольклорі вона набуває свого поширення, починаючи з середини XVII століття. Згодом знаходить своє відбиття в текстах «Історії Русів», козацьких літописів Самійла Величка та Григорія Грабянки. Інтерпретації про те, як Б. Хмельницький обманом забрав у Барабаша привілеї на козацькі вольності є різними. Однак легенда, вміщена до літопису Григорія Грабянки, найбільше відповідає народній оповіді, відтвореній у «Черной раде. Хронике 1663 года».

Сюжет легенди «Хмельницький і Барабаш» збігається із фабулою однойменної народної думи. Однак Грабянка ускладнює текст художніми деталями шапки, перстня, поясу. Зокрема у «Розповіді про те, чому Хмельницький повстав на поляків» літописець говорить: «коли вже й Барабаш під хмелем був і Хмельницького за друга собі мав, отоді він і сказав Хмельницькому про писаніє королівське та де воно заховане... коли Барабаш на хрестинах вже зовсім упився й заснув міцно. Хмельницький зняв його шапку, пояс і перстень, покликав вірного слугу і послав його з усім цим до жінки Барабаша. Не відаючи про хитрість, вона віддала посланцеві лист королівський» (Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 31). В інтерпретації легенди Кулішем акцент робиться також на художній деталі – персні Барабаша. Її переповідає Брюховецький, наголошуючи на тому, що саме він відвіз перстень в Черкаси до дружини Барабаша. Згодом Хмельницький подарує йому коштовність на знак подяки за хорошу службу. На відміну від тексту Грабянки, у Куліша подано опис цього кільця: на печатці вирізаний лук зі стрілою (Кулиш, 1857).

Перстень Барабаша є важливою художньою деталлю в романі. З його допомогою Брюховецький захоче знищити Сомка, позбувшись головного конкурента на шляху до влади. Брюховецький щиро вірить у всевладність цього кільця: «*Этот перстень всякого превратит в такую крысу, что проберется, куда ей нужно, хоть чрез двенадцать дверей. Возьми, надень на палец, и нигде тебя не останоят*» (Кулиш, 1857).

Однак Кирило Тур, обманувши Брюховецького, бере собі перстень Барабаша, сподіваючись врятувати гетьмана. Показуючи коштовність Сомкові, він наділяє її магічною силою: «Только надень эту зашептанную видлогу, то пройдешь сквозь огонь и воду, не то сквозь стражу!» (Кулиш, 1857). Зазначимо, що тут можна провести паралель із ранньою повістю П. Куліша «Огненный змей», де також присутня художня деталь чарівного кільця, однак воно характеризується руйнівними демонічними властивостями.

Висновки. Отже, підвалини фольклорної естетики знайшли своє широке відбиття у творчості українських романтиків. Незаперечним є той факт, що народна творчість стала основоположною в становленні та розвитку художньої прози першої половини XIX століття.

Питання єдності фольклору та літератури є вкрай важливими задля досягнення епічних жанрів художньої системи доби романтизму. Історичний роман П. Куліша «Черная рада. Хроника 1663 года» репрезентує тісний взаємозв'язок між ними. Інтертекстуальні вкраплення уривків національного фольклору, зокрема з міфологічних, апокрифічних та історико-героїчних легенд, увиразнюють художню дію роману, надають йому відтінку міфологічності, доповнюють історичний зміст твору. Народні легенди, відтворені в романі Куліша, є не лише пізнавальним матеріалом для вивчення минувшини, а й світоглядних переконань автора, сприяють більш колоритному відтворенню особливостей життя українців другої половини XVII століття.

Бібліографічний список

- Афанасьев, А. Н., 1859. *Народныя русскія легенды, собранныя Афанасьевим*. Москва : Н. Щепкин и К. Солдатенков.
- Гребінка, Є. П., 1980. *Твори у трьох томах. Том 1 : Байки. Поезії. Оповідання. Повісті*. Київ : Наукова думка.
- Далгат, У. Б., 1981. *Література и фольклор*. Москва : Наука.
- Івашків, В. М., 2009. *Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Івашків, В. М., 2019. Фольклор у науковому та письменницькому дискурсі Пантелеймона Куліша (1840–1850-ті роки). *Бюлетень. Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. До 200-річчя Пантелеймона Куліша*, 48 (64), с. 10–15.
- Кулиш, П. А., 1857. *Черная рада: Хроника 1663 года*. РИДЛІ, [онлайн] Доступно : <<http://readli.net/chyornaya-rada>> [Дата звернення 10 вересня 2021].
- Куліш, П. О., 2015. *Повне зібрання творів. Т. 3. Наукові праці. Публіцистика. Кн. 1*. Київ : Критика.
- Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки*, 1992. Київ : Знання України.
- Марків, Р. В., 2008. *Міфологічний фольклоризм в українській літературі початку XX століття*. Кандидат наук. Автореферат. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Медриш, Д., 1980. *Литература и фольклорная традиция : вопросы поэтики*. Саратов : Издательство Саратовского университета.
- Нахлік, Є. К., 1988. *Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст.* Київ : Наукова думка.
- Нахлік, Є. К., 2007. *Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель*. Київ : Український письменник, Т. 2.
- Федорук, О. О., 2020. Полемічна примітка в первісному тексті роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада» (Проблема адресата). *Вісник Харківського національного*

університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія», 86, с. 15–19. DOI :
<https://doi.org/10.26565/2227-1864-2020-86-02>

- Чабаненко, В. А., упоряд. 1990. *Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпряниці*. Київ : Дніпро.
- Яворницький, Д. І., 1990. *Історія запорозьких козаків. У трьох томах*. Київ : Наукова думка, Т. 1.
- Янковська, Ж. О., 1998. *Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша*. Кандидат наук. Автореферат. Київський університет імені Тараса Шевченка.

References

- Afanasev, A. N., 1859. *Narodnyya russkiya legendy, sobrannyya Afanasevim* [Russian folk legends collected by Afanasyev]. Moskva : N. Shchepkin i K. Soldatenkov. (in Russian).
- Chabanenko, V. A., compiler. 1990. *Savur-mohyla. Lehendy i perekazy Nyzhnoi Naddniprianshchyny* [Savur's grave. Legends and legends of the Lower Dnieper]. Kyiv : Dnipro. (in Ukrainian).
- Dalgat, U. B., 1981. *Lyteratura y folklor* [Literature and folklore]. Moskva : Nauka. (in Russian).
- Fedoruk, O. O., 2020. Polemichna prymitka v pervisnomu teksti romanu Panteleimona Kulisha «Chorna rada» (Problema adresata) [Polemic note in the original text of Panteleimon Kulish's novel "The Black Council" (The problem of the recipient)]. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*, 86, pp. 15–19. DOI : <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2020-86-02> (in Ukrainian).
- Hrebinka, Ye. P., 1980. *Tvory u trokh vol. Vol. 1 : Baiky. Poezii. Opovidannia. Povisti* [Works in three vols. Vol. 1 : Fables. Poetry. Story. Stories]. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian, in Russian].
- Ivashkiv, V. M., 2009. *Khudozhnia, literaturoznavcha i folklorystychna paradyhma rannoi tvorchosty Panteleimona Kulisha* [Artistic, literary and folklore paradigm of the early work of Panteleimon Kulish]. Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. (in Ukrainian).
- Ivashkiv, V. M., 2019. Folklor u naukovomu ta pysmennytskomu dyskursi Panteleimona Kulisha (1840–1850-ti roky) [Folklore in the scientific and literary discourse of Panteleimon Kulish (1840–1850s)]. *Biuletyn. Naukove tovarystvo im. Shevchenka v Amerytsi. Do 200-richchia Panteleimona Kulisha*, 48 (64), pp. 10–15. (in Ukrainian).
- Kulish, P. A., 1857. *Chernaya rada: Khronika 1663 goda* [Black Rada: Chronicle of 1663]. RYDLY, [online]. Available at : <<http://readli.net/chyornaya-rada>> [Accessed 10 September 2021]. (in Russian).
- Kulish, P. O., 2015. *Povne zibrannia tvoriv. T. 3. Naukovi pratsi. Publitsystyka. Kn. 1* [Complete collection of works. Vol. 3. Naukovi pratsi. Publitsystyka. Part I]. Kyiv : Krytyka. (in Ukrainian).
- Litopys hadiatskoho polkovnyka Hryhoriia Hrabianky* [Chronicle of Colonel Hryhoriy Hrabianka of Hadiach], 1992. Kyiv : Znannia Ukrainy. (in Ukrainian).
- Markiv, R. V., 2008. *Mifolohichnyi folklorizm v ukrainskii literaturi pochatku XX stolittia* [Mythological folklorism in Ukrainian literature at the beginning of the 20th century]. Ph.D. Abstract. Ivan Franko National University of Lviv. (in Ukrainian).
- Medrish, D., 1980. *Literatura i folklorneya traditsiya : voprosy poetiki* [Literature and folklore tradition : questions of poetics]. Saratov : Izdatelstvo Saratovskogo universiteta. (in Russian).

- Nakhlik, Ye. K., 1988. *Ukrainska romantychna proza 20–60-kh rokiv XIX st.* [Ukrainian romantic prose of the 20s–60s of the XIX century]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Nakhlik, Ye. K., 2007. *Panteleimon Kulish : Osobystist, pysmennyk, myslytel* [Panteleimon Kulish : Specialist, written, thinker]. Kyiv : Ukrainskyi pysmennyk, Vol. 2. (in Ukrainian).
- Yankowska, Zh. O., 1998. *Folklorystychna diialnist Panteleimona Kulisha* [Panteleimon Kulish's folk-lore activity]. Ph.D. Abstract. Kyiv University named by Taras Shevchenko. (in Ukrainian).
- Yavornytskyi, D. I., 1990. *Istoriia zaporozkykh kozakiv. U 3 t.* [History of the Zaporozhian Cossacks. In 3 vols]. Kyiv : Naukova dumka, Vol. 1. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 12.09.2021.

I. Terekhova

LEGENDS IN P. KULISH'S HISTORICAL NOVEL “BLACK COUNCIL. CHRONICLE OF 1663”

The article examines legends are functioning in the Russian-language novel by P. Kulish “Black Council. Chronicle of 1663”. The features of the genre have been determined. It is proved that folk legends emphasize the artistic action of the text in question, give it a touch of mythology.

It was found that the legends in the Russian-language novel by P. Kulish “Black Council. Chronicle of 1663” appear in the form of artistic inclusions, which in turn emphasize the historical meaning of the work.

The synthetic unity of legend and historical narrative emphasizes the content of the novel, gives it signs of metatextuality. Artistic inclusions of legends in the “Black Council. Chronicle of 1663” presents the author's vision of history.

The proposed study examines mythological, apocryphal and historical-heroic legends using the example of a little-known historical work of the author.

Mythological legends arose earlier than other types of legends. They were based mainly on pagan traditions, which eventually got lost and left the remnants of ancient ideological thinking. Mythological legends are represented in the Russian-language novel “Black Council” by the stories about the mysterious people of the “dancer”, the legend about the fabulous betrothed Lesya and the legend about the Cossack character.

The novel by P. Kulish also represents apocryphal legends, the content of which is marked by the reproduction of characters and events from the sacred history, devoid of signs of canonicity. Apocryphal legends in the work under consideration is the legends about Archbishop John and the devil. It also contains a legend that combines the features of both apocryphal and mythological legends – a narrative about the origin of the “Cossack sun”.

In the text “Black Council. Chronicles of 1663” by P. Kulish, there is also a historical and heroic legend, which is characterized by a more realistic reproduction of events. An example of a historical and heroic legend in the novel is the legend “Khmelnitsky and Barabash”. Its plot is well known. It coincides with the plot of the folklore Duma of the same name. However, in the interpretation of Kulish, the emphasis is mainly put on such artistic details as Barabash's ring.

The proposed article proves that folk legends are informative material for studying of the past, P. Kulish's worldview beliefs, and his reproduction of the historical process.

Key words: legend, historical novel, romanticism, Kulish, folklore.